

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94 (477.43) "1817-1918"

В. Лозовий

ВІДНОСИНИ «МІСТО-СЕЛО» В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ У РЕВОЛЮЦІЙНУ ДОБУ (1917-1918 рр.)

В. Лозовий. Відносини «місто-село» в контексті Українського національно-визвольного руху у революційну добу (1917-1918 рр.). Використовуючи цивілізаційний та соціокультурний підходи в статті зроблено спробу висвітлити відносини міст як регіональних центрів, звідки ширився національний рух та державотворчі процеси, з селом, як основною соціальною базою зазначеного руху в період революції 1917-1918 рр.

Розвиток національно-визвольних рухів у країнах Центрально-Східної Європи тісно пов'язаний з урбанізаційними процесами, оскільки міста відіграють надзвичайно важливу роль в житті соціуму. Своєрідність історичного шляху України, процесу становлення соціальної структури українського суспільства, у якій домінувало селянство, особливо актуалізує проблему дослідження ролі міст в українському національно-визвольному русі в контексті відносин «місто-село».

Надзвичайної актуальності в історичній науці набувають цивілізаційний та соціокультурний підходи, які дають можливість розглядати події з точки зору мотивації людської діяльності. Метою соціокультурного підходу є потреба пояснити, як людська діяльність обумовлюється культурними, історичними та суспільними факторами. А у випадку України, – з'ясувати, яким чином свідомісні стереотипи, що панували в суспільстві на початку ХХ століття, зокрема специфіка сприйняття містом українського села, і навпаки, впливали на темпи поширення українського національно-визвольного руху, його державотворчі можливості.

На початку ХХ століття соціально-етнічна структура населення України склалася таким чином, що українці становили незначну частину жителів міст, де зосереджувалося адміністративно-політичне, економічне та культурно-освітнє життя, але домінували у сільській місцевості. Громадсько-політичне, соціально-економічне життя України розглядалось у контексті бінарних опозицій: іншонаціональне місто – українське село. Таке становище породило глибокий політичний та етносоціокультурний розкол, значний розрив між різними класово-структурними елементами суспільства – верхами та низами, містом та селом. Відтак, соціальні відмінності, що відділяли селян від інших шарів суспільства, служили одночасно національним бар'єром між українцями та неукраїнцями.

Керівництво Центральної Ради ставило завдання знівелювати відчуженість між містом і селом, зробити так, щоб місто служило українським націо-

нальним інтересам. Революційні події 1917-1918 рр. свідчать, що відчуженість міста від села, соціокультурна прірва між ними, і як наслідок, неспроможність налагодити функціонуючу вертикаль влади призвела до поразки державотворчих зусиль Центральної Ради.

Ключові слова: Центральна Рада, соціокультурний підхід, регіональний центр, національно-визвольний рух, місто, село

В. Лозовой. *Отношения «город-село» в контексте Украинского национально-освободительного движения в революционный период (1917-1918 гг.).* Исползуя цивилизационный и социокультурный подходы в статье сделана попытка показать взаимоотношения городов, как региональных центров, откуда распространялось национальное движение, с деревней, как основной социальной базой указанного движения в революционную эпоху 1917-1918 гг.

Развитие национально-освободительных движений в странах Центрально-Восточной Европы тесно связан с урбанизационными процессами, поскольку города играют чрезвычайно важную роль в жизни социума. Своеобразие исторического пути Украины, процесса становления социальной структуры украинского общества, в которой доминировало крестьянство, особенно актуализирует проблему исследования роли городов в украинском национально-освободительном движении в контексте отношений «город-село».

Чрезвычайную актуальность в исторической науке приобретают цивилизационный и социокультурный подходы, которые дают возможность рассматривать события с точки зрения мотивации человеческой деятельности. Целью социокультурного подхода является потребность объяснить, как человеческая деятельность обуславливается культурными, историческими и общественными факторами. А в случае Украины, – выяснить, каким образом стереотипы сознания, которые господствовали в обществе вначале XX века, в частности специфика восприятия городом украинского села, и наоборот, влияли на темпы распространения украинского национально-освободительного движения, его государственно-созидательные возможности.

В начале XX века социально-этническая структура населения Украины сложилась таким образом, что украинцы представляли незначительную часть жителей городов, где сосредоточивалась административно-политическая, экономическая и культурно-просветительная жизнь, но доминировали в сельской местности. Общественно-политическая, социально-экономическая жизнь Украины рассматривалась в контексте бинарных оппозиций: «неукраинский» город - украинское село. Такое положение породило глубокий политический и этносоциокультурный раскол, значительный разрыв между разными классово-структурными элементами общества – верхами и низами, городом и селом. Следовательно, социальные отличия, которые отделяли крестьян от других слоев общества, служили одновременно национальным барьером между украинцами и неукраинцами.

Руководство Центральной Рады ставило задание нивелировать отчужденность между городом и селом, сделать так, чтобы город служил украинским национальным интересам. Революционные события 1917-1918 гг. свидетельствуют о том, что отчужденность города от села, соціокультурная бездна между ними, и как следствие, несостоятельность наладить функционирую-

щюю вертикаль власти привела к поражению государственнo-созидательных усилий Центральной Рады.

Ключевые слова: Центральная Рада, губернский центр, национально-освободительное движение, город, село.

Розвиток національно-визвольних рухів у країнах Центрально-Східної Європи тісно пов'язаний з урбанізаційними процесами, оскільки міста відіграють надзвичайно важливу роль у житті соціуму. Особливо зростає роль міст в перехідний, переломний, революційний період 1917-21 рр., коли питання національного та соціального звільнення, побудови власної державності постали перед українським народом. Своєрідність історичного шляху України, процесу становлення соціальної структури українського суспільства, у якій домінувало селянство, особливо актуалізує проблему дослідження ролі міст в українському національно-визвольному русі в контексті відносин «місто-село».

Метою даної статті є висвітлення відносин, міст як регіональних центрів, звідки ширився національний рух та державотворчі процеси, з селом, як основною соціальною базою зазначеного руху в революційну добу 1917-1918 рр. Вперше питання відносин «місто-село» в добу української революції поставили в своїх працях М.Грушевський, М.Шаповал, В.Винниченко, І.Мазепа, Д.Дорошенко та ін. Як одну з чільних у дослідженні революційних процесів згадану проблему визначив В.Верстюк¹. Окремі аспекти даної теми дослідили в своїх працях О.Михайлюк² та Г.Басара³. Ці автори розглядають революційні процеси з точки зору соціокультурного підходу, що багато в чому допомогло переосмислити соціально-політичні та психологічні проблеми даного періоду.

О.Реєнт, відзначаючи зростання уваги істориків до дослідження проблем українського міста, пов'язує це «зі зміною наукової парадигми, домінуванням соціальної історії»⁴. Відтак, оновлення тематики досліджень потребує нових методологічних підходів. Тому надзвичайної актуальності в історичній науці набувають цивілізаційний та соціокультурний підходи, які дають можливість розглядати події з точки зору мотивації людської діяльності. Відтак, притаманні людям етнічні та соціальні норми, цінності, ідеали, настанови, стереотипи, традиції тощо багато в чому детермінують їх соціальну поведінку, і відповідно, визначають хід історичного процесу. Д.Верч вважає, що метою соціокультурного підходу є потреба пояснити, як людська діяльність обумовлюється культурними, історичними та суспільними факторами⁵. А у нашому випадку, – з'ясувати, яким чином свідомісні стереотипи, що панували в суспільстві на початку ХХ століття, зокрема специфіка сприйняття містом українського села, і навпаки, впливали на темпи поширення українського національно-визвольного руху, його державотворчі можливості.

На початку ХХ ст. у Наддніпрянській Україні відбувалися модернізаційні процеси, тобто перехід від аграрного суспільства до індустріального, що на думку О.Ахієзера тотожно переходу від традиційної цивілізації до

ліберальної⁶. М.Юрій стверджує, що Україна (як і Росія), застрягла між традиційною та ліберальною цивілізаціями, що і породило, на його думку, у суспільстві стан розколу⁷. Розкол є передусім розривом зв'язків між суспільством та державою, між народом та владою, народом та інтелігенцією, усередині народу. Розкол у суспільстві виражався, зокрема, в масовому негативному ставленні до влади, як втілення зла⁸.

В українському варіанті цивілізаційний розкол виразився у протидії двох соціумів: міста і села (у дещо спрощеному вигляді між носіями цінностей ліберальної та традиційної цивілізацій). Саме цю протидію В.Верстюк вважає наскрізною віссю соціокультурної моделі Української революції 1917-1921 рр.⁹. Аналізуючи роль міст у революції історик констатує, що міста виявилися нейтральними чи ворожими до українського руху, що змушувало його тісніше прив'язуватися до села. Якщо село було мононаціонально українським, і тут домінувала традиційна народна культура та цінності локального співтовариства, то місто населяли переважно неукраїнці і тут панувала російська імперська культура.

Здавна в українській ментальності існувала суперечність між містом і селом. Ще в часи експансії Польщі на землі України, іншонаціональне населення займає домінуюче становище в містах краю. Зі входженням України в склад Російської імперії урбаністична ситуація не змінилася, і в містах продовжували домінувати чужинці. Лише в лівобережному регіоні, – за твердженням Б.Кравченка, – українці склали більшість міського населення. Однак, тут вони були скупчені в малих містах, а в великих спостерігалася зазначена тенденція¹⁰.

Українська селянська більшість вбачала в містах лише центри жорстокої влади, звідки йдуть накази, примус, визиск¹¹. Цивілізація і культура міст сприймалися селом як щось неорганічне, породжене панамі, гнобителями, дармоїдами. У свідомості селян місто вважалося паразитичним наростом на тілі народу, місцем, звідки влада панів охороняє свої інтереси, свою власність (передусім земельну).

Ставлення до міста та його мешканців формувала й надмірна моральна абсолютизація значущості фізичної праці українського хлібороба¹². На думку О.Михайлюка, переконанням, що лише ручна праця на землі виправдовує багатство, що лежить в основі селянських уявлень, пояснюється презирство, із яким селяни ставилися до поміщиків, чиновників, робітників, інтелігентів, бачачи в них «ледарів». Зневага, неприязнь, а інколи й ненависть трудівника-землероба до «панів», до яких, як правило, відносили і всіх міських жителів, виявлялася в його критично-недовірливому ставленні до їх діяльності, побуту, дозвілля, що змішувалося із заздрістю. Водночас абсолютизувався власний спосіб життєдіяльності («від землі»), тим більше, що з існуючих він був найдавніший, простий і зрозумілий. Ставлення до міста і міських жителів у селян було, щонайменше, недоброчливим¹³.

На початку ХХ ст. з 39 млн. населення Наддніпрянщини українці склали більшість – 31 млн. Українці залишалися переважно селянським

народом з низьким представництвом у містах, де їхня частка не перевищувала третини. У Києві, великому адміністративному та економічному центрі, – ця частка була ще нижчою, охоплюючи 22%.

Русифікаторська політика царизму і фактична заборона вільного розвитку української культури зробили міста України російськими. Тому М.Шаповал констатував, що українство не займало ніякого місця в містах, і воно не могло виставити свої сили замість сил старого режиму¹⁴.

Коментуючи суперечність міста та села в Україні Г.Клунний зазначив, що місто, яке живе та розвивається за рахунок сільського населення певного регіону, «в ідеалі повинно стати виразником волі цього населення»¹⁵. Однак, через неукраїнський склад міста, воно чуже українському населенню села. Крім того, слід зазначити, що український рух зосереджувався великою мірою в містах, в той час як сільське населення, що становило 95% українців, слабо було задіяно у ньому¹⁶.

На велике значення урбанізації для національного розвитку звертає увагу Б.Кравченко. Основну причину слабкості української національної свідомості він вбачає в тому, що в містах було надто мало українців, які продукували цю свідомість. Оскільки місто було неукраїнським, його людські та інституційні ресурси – інтелігенція, школи, преса – протистояли українському рухові, утруднюючи його зростання¹⁷.

Інтелігенція в Україні була здебільшого іншонаціональною або зрусифікованою. Для селян навіть сільські інтелігенти були «інакші», їхня діяльність асоціювалася з міською культурою, з містом. Мешканців міста та схожих на них зовні осіб селяни вважали за своєрідних колонізаторів, «паразитів» на тілі народу.

В.Скоростанський так описував взаємини міста та села: «місто управляло селом, а містом – чужинці. Місто тягнуло все добро на себе і майже нічого не давало селу. Місто тягнуло податки. Які майже зовсім не поверталися в село, на Україну... Місто панське. Чуже, не наше, не українське. Великоруське, єврейське, польське – тільки не наше, не українське»¹⁸.

Для повноцінного розвитку нації міста необхідні, як свого роду комунікативні вузли, центри концентрації ресурсів. Зросійщеність більшості міст в Україні мала той негативний наслідок, що їх населення (російські урядовці та військові, промисловці і робітники, торговці тощо) своїми діями фактично легітимізували на українській території політичну систему, створену російською елітою¹⁹.

Отже, на початку ХХ століття соціально-етнічна структура населення України склалася таким чином, що українці становили незначну частину жителів міст, де зосереджувалося адміністративно-політичне, економічне та культурно-освітнє життя, але домінували у сільській місцевості²⁰. Громадсько-політичне, соціально-економічне життя України розглядалось у контексті бінарних опозицій: іншонаціональне місто – українське село.

Таке становище породило глибокий політичний та етносоціокультурний розкол, значний розрив між різними класово-структурними елементами суспільства – верхами та низами, містом та селом. Відтак, соціальні

відмінності, що відділяли селян від інших шарів суспільства, «служили одночасно національним бар'єром між українцями та неукраїнцями»²¹.

Слабку присутність українців у великих містах можна простежити на прикладі Києва. На думку Б.Кравченка, Київ у період промислового розвитку став центром різних губернських і повітових адміністративних органів, однак не виділився у столичне місто, яке б могло стати українським культурним центром. Зазначається, що на початку ХХ ст. Київ, загально визнаний центр національного руху, зміг рекрутувати лише 331 члена до товариства «Просвіта»²² (у 1897 р. населення міста становило 247 тис. чол.).

Після Лютневої революції 1917 р. у містах України постали декілька організацій, які або репрезентували владу, або претендували на неї. З одного боку формувалися ліберальні комітети громадських організацій, що діяли від імені Тимчасового уряду. З іншого – постали ліві організації – Ради робітничих і солдатських депутатів. Невдовзі українці заснували власний національно-демократичний орган – Центральну Раду, яка очолила український визвольний рух. Населення міст розкололося на декілька таборів, які симпатизували тій чи іншій політичній силі.

Головою Центральної Ради обрано М.Грушевського, який констатує, що міські верстви, буржуазія та пролетаріат, не можуть бути соціальною базою українського державотворення, сформулював концепцію українського селянства, як єдиного носія ідеї «народу». М.Грушевський писав, що «Головною підставою сеї Великої України, ще довго, коли не завсіди, буде селянство і на нім прийдеться її будувати»²³.

Центральна Рада розгорнула діяльність і отримала значну підтримку. Українці Києва провели з нагоди її створення величезні демонстрації. М.Ковалевський так описує українську маніфестацію в Києві: «ішли тисячі киян, міщан та інтелігенції, військових і цивільних, з жовто-блакитними відзнаками. Спеціальну групу творили кілька сот селян із прикиївських сіл, які теж несли жовто-блакитні прапори...». Особливо важливо, що в губернському центрі разом з киянами у маніфестації взяли участь жителі губернії – селяни. Серед членів Київського виконавчого комітету не знайшлося нікого, хто міг би привітати українську демонстрацію українською мовою. Тоді українські демонстранти кинули поклик: «Нехай живе український Київ!». М.Ковалевський стверджує, що як жителів міста так і селян, різні в соціальному плані українські сили, об'єднало своєю узагальнюючою формою гасло «Вільної України». За цим гаслом дійсно пішла маса киян²⁴. Д.Дорошенко констатує, що українська маніфестація була переломним моментом в розвитку українського руху в Києві. Після неї «і свої і чужі побачили, що українство – сила, за ним маси, а не гуртки і купки»²⁵.

А.Гольденвейзер, описуючи діяльність Центральної Ради, зазначив, що її вплив охопив провінційні міста і навіть села України, а також і армію. Українські діячі проявили в цей період велику енергію і зуміли за

короткий час створити широко розгалужену, міцну організацію²⁶. І дійсно, в стислий термін було проведено Український національний конгрес, який ухвалив курс на автономію України, Рада поповнила свої ряди делегатами від військових, селян, робітників.

У квітні-травні 1917 р. по всій Україні відбулася низка селянських губернських і повітових з'їздів. Основним для селян була аграрна проблема, але в їх резолюціях ухвалено вимоги запровадження автономії України, оскільки вони вважали, що за таких умов легше і справедливіше буде здійснити аграрні перетворення.

Якщо на селі Центральна Рада відносно швидко поширювала свій вплив, то в містах вона не мала таких успіхів. Показовими є вибори до Київської думи, на яких український соціалістичний блок (УПСР та УСДРП) здобув з 125 всього 24 мандати. Таким чином, українці становили лише одну п'яту від загальної чисельності. Влітку 1917 р. посилюються антиукраїнські настрої в російських колах. На згаданих муніципальних виборах у Києві чорносотенці сформули «Внепартийный блок русских избирателей», який виступав під гаслом «Геть з Україною й з українізацією» і отримав 18 місць²⁷.

Центральна Рада у листі Тичасовому уряду констатувала, що «люди, що живуть по містах України, бачать перед собою зросійщені вулиці сих городів, чують довкола жаргонову російську мову, цілком забувають про те, що ці міста тільки маленькі острівці серед моря усього українського народу. Забувають, що по кількох літах зросійщений елемент значної частини населення тих самих городів вернеться до рідної стихії, що зросійщення деяких центрів України, котре здається таким повним, це тільки хвилива поява, витворена ненормальними умовами знищеного абсолютизму і централізму, котрі стараються урятувати свої позиції»²⁸.

Б.Кравченко стверджує, що міста в Україні могли бути іноземними острівцями в морі українського селянства, але це не зменшувало їхньої стратегічної ролі в суспільстві²⁹. Дослідник вважає, що під час революції в Україні доля українського національного руху вирішувалася в містах.

Цікавою була реакція на проголошення Центральною Радою І Універсалу різних органів влади та організацій у Києві. Так, київські ради робітничих і солдатських депутатів та об'єднане засідання виконкомів громадських організацій Києва засуджували дії Центральної Ради. Натомість нарада Київського губернського й повітового земств, у яких домінували делегати з місць, Універсал підтримала, висловивши при цьому готовність працювати у тісному контакті з Центральною Радою та надати їй матеріальну допомогу³⁰.

Центральна Рада закликала українців шляхом виборів брати владу на місцях до своїх рук. Важливе значення для формування української влади мали вибори до земств. На місцях створювалися українські національні та класові організації, які поширювали свій вплив на село. Так, Київська губернська українська Рада з метою не допустити у владу антиукраїнські

елементи, ухвалила резолюцію, щоб до виборів у земства були складені єдині українські селянські списки, за які одностайно повинні голосувати всі селяни³¹. Однак, досить часто вибори до земств селянами зривалися.

О.Субтельний зазначає, що дуже швидко виявилось, що Центральної Раді гостро бракує керівництва. Вона не змогла ефективно розв'язати аграрне питання та інші проблеми... Члени Центральної Ради поринули у безплідні дебати, що призвели до ворожнечі між ними. Вони рідко їздили у села (їхні впливи обмежувалися околицями Києва та деяких інших міст) і, як наслідок, втратили зв'язок із масами, який раніше вдалося налагодити за порівняно короткий час завдяки різноманітним з'їздам³².

Протягом осені 1917 р. влада все менше контролювала становище на місцях. Зміни влади в Росії та в Україні у жовтні-листопаді 1917 р. ще більше посилили броунівський рух анархії. Скасування більшовицьким Декретом та III Універсалом приватної власності на землю селяни сприйняли як легітимацію їх прагнень аграрного переділу і санкцію на його втілення. Місцеві адміністрації, констатуючи масове захоплення селянами землі та майна, зазначали, що з цим неможливо боротися, оскільки селяни дивляться на свої дії як на цілком законні акти, вважаючи, «що усіляку власність на поміщицьку землю відмінено і все передано народу»³³.

У січні 1918 р. Генеральний секретаріат УНР констатував слабкий зв'язок між губернськими та повітовими адміністраціями і сільськими органами влади. Демократизація суспільного життя призвела до вільних виборів у сільські самоврядування, які відстоювали здебільшого інтереси селян і часто ігнорували розпорядження вищих адміністративних структур. Відтак, розірвалася вертикаль влади, що з'єднувала «великий світ» – місто, владу, державу, з «малим світом» – селом. Преса писала, що «окремі села творять свою особливу політику... Волость не визнає повітових постанов, повіти – губернських... Проводиться політика тільки своєї хати»³⁴. Великий суспільний організм почав розриватися на атоми «селянських республік», ілюстрацією чого є становище на Канівщині: «Вся Канівщина розбилась на кільканадцять республік, а республіка село... котра встановлює свої закони і нікому абсолютно ні в чому не хоче підлягати. Всякі накази секретаріату, губернського чи повітового комітету, коли приходять у село, то, раз вони по вузькому розумінню окремого села не є відповідними інтересам села, з них тільки сміються і роблять те, що по їхньому розумінню добре»³⁵.

Навіть після повернення до столиці України у березні 1918 р. влада УНР не змогла зміцнити свої позиції в регіонах. Однією з центральних була тема функціонування адміністративних структур на селянському з'їзді Київського повіту 7 квітня 1918 р. У своєму виступі М.Грушевський закликав «рятувати свою державу і свободу» і зазначив, що «тепер ми повинні налагодити тверду і добру владу на місцях...»³⁶. Делегати з волостей констатували критичний фінансовий стан управ і «духовну бідність сих народних установ».

У квітні 1918 р. в ситуації анархії та безвладдя, коли міста фактично були відірвані від сіл, М. Грушевський, аналізуючи події 1917-18 рр. і роль в них міста, писав: «Хоч вони і не українські по людності і являються навіть тепер часто огнищами всяких против-українських настроїв, агітацій, виступів, ... і тим викликають роздражнення в українським громадянстві, тим не менше, а навпаки, навіть тим більше ми повинні думати про те, як увести в колії нашого життя сі гетерогенні, чужородні тіла та зв'язати їх з нашим життям, як вигладити й нейтралізувати їх відчуженість і гетерогенність, чужородність в нашій житті»³⁷. Лідер Центральної Ради ставив завдання знівелювати відчуженість між містом і селом, зробити так, щоб місто служило українським національним інтересам.

Таким чином, революційні події 1917-1918 рр. свідчать, що відчуженість міста від села, соціокультурна прірва між ними, і як наслідок, неспроможність налагодити функціонуючу вертикаль влади призвела до поразки державотворчих зусиль Центральної Ради.

Примітки

1. Верстюк В.Ф. Українська революція: метафори, предмет, інтерпретація / В.Ф. Верстюк // Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології: матеріали Всеукраїнського науково-методологічного семінару (Київ, 17 червня 2004 р.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 86-95.
2. Михайлюк О.В. Революція та загострення соціокультурного антагонізму між містом і селом / О.В. Михайлюк // Український селянин. – 2001. – Вип. 3. – С. 221-224.
3. Басара-Тиліщак Г. Сучасні спрямування в методології соціокультурної історії міста у період Української революції 1917-1921 рр. / Г. Басара-Тиліщак // Українська перспектива: свідомість та соціокультурні виміри. – К, 2005. – С. 359-366.
4. Реєнт О.П. Історія України XIX – початку XX ст.: методологічний зріз і тематичні напрями наукового пошуку / О.П. Реєнт // Український історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 226.
5. Верч Дж. Голос розуму. Соціокультурний похід к опосередованному дійствію / Дж. Верч. – М.: Тривола, 1996. – С. 26.
6. Ахиезер А.С. Российская цивилизация: специфика массовых решений / А.С. Ахиезер // Философские науки. – 2004. – №6. – С. 10, 14.
7. Юрій М.Ф. Соціокультурний світ України / М.Ф. Юрій. – К.: «Кондор», 2004. – С.22.
8. Ахиезер А.С. Россия как большое общество / А.С. Ахиезер // Вопросы философии. – 1993. – № 1. – С. 6-7.
9. Верстюк В.Ф. Концептуальні проблеми вивчення історії Української революції / В.Ф. Верстюк // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. – 2000. – Вип. XI. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2000. – С. 92.
10. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX століття / Б. Кравченко. – К.: Основи, 1997. – С. 26.

11. Верстюк В.Ф. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918-1921) / В.Ф. Верстюк. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 191.
12. Присяжнюк Ю.П. Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (друга половина XIX – початок XX ст. / Ю.П. Присяжнюк // Український історичний журнал. – 1999 – №3. – С. 25.
13. Михайлюк О.В. Про деякі особливості взаємин Радянської влади і українського селянства в революційний період (1917 – середина 20-х рр.) / О.В. Михайлюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. XIII. – 2001. – С. 104.
14. Шаповал М. Соціологія українського відродження / М. Шаповал. – К.: Україна. – С. 37.
15. Клунний Г. До питання про земельну політику на Україні. В дискусійному порядку. Для членів КП (б) У / Г. Клунний. – К.: Державне видавництво, 1921. – С. 11-13.
16. Капшелер А. Структура українського національного руху в Російській імперії / А. Капшелер // Сучасність. – 1992. – №2. – С. 55.
17. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX століття / Б. Кравченко. – К.: Основи, 1997. – С. 22.
18. Скоровстанский В. Революция на Украине / В. Скоровстанский. – Саратов: Борьба, 1919. – С. 7-8.
19. Український вибір: політичні системи XX століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / В.Ф. Солдатенко (керівник). – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 28-29.
20. Дичковська Г. Світоглядні аспекти українського державотворення в контексті ідеї справедливості / Г. Дичковська // Генеза. – 1998. – №1-2 (6-7). – С.194-195; Янів В. Релігійність українця з етно-психологічного боку / В. Янів // Основа. – 1995. – №28 (6). – С. 149, 157.
21. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XXст. / Я.Й. Грицак. – К.: «Генеза», 1996. – С. 100.
22. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX століття / Б. Кравченко. – К.: Основи, 1997. – С. 37, 40.
23. Грушевський М. На порозі нової України: Гадки і мрії / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 37.
24. Ковалевський М. При джерелах боротьби: спомини, враження, рефлексії / М. Ковалевський. – Інсбрук: Накладом Марії Ковалевської, «Biblos», 1960. – С. 276, 277, 278.
25. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки): Науково-популярне видання / Д. Дорошенко. – К.: Темпора, 2007. – С. 89.
26. Гольденвейзер А.А. Из киевских воспоминаний (1917-1920 гг.) / А.А. Гольденвейзер // Революция на Украине по мемуарам белых. – [сост. С.А. Алексеев, ред. Н.Н. Попов]. – Гос. изд-во, 1930. – С. 9.
27. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: нариси політичної історії / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – С. 98.

28. Христюк П. Замітки і матеріали до Історії української революції. 1917-1920 р.р. Українська революція. Розвідки і матеріали / П. Христюк. – Відень. – К.: Український соціологічний інститут, 1921. – Т. 1. – С. 58.
29. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття / Б. Кравченко. – К.: Основи, 1997. – С. 58.
30. Верстюк В. Передмова / В. Верстюк // Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року. Документи і матеріали. – К., 2003. – С. 22, 554.
31. ЦДАВО України. – Ф.1115. – Оп.1. – Спр.54. – Арк.7 зв.-10 зв.
32. Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1993. – С. 428.
33. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф.Р-2796. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 20 зв.
34. Народне слово. – 1917. – 14 жовтня (№40).
35. Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918 / П. Захарченко. – К., 1997. – С. 28.
36. Народня воля. – 1918. – 9 квітня (№48).
37. Грушевський М. На порозі нової України: Гадки і мрії / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 39.

V. Lozovyi. Urban-rural relations in the context of Ukrainian national liberation movement in Revolutiton period (1917-1918). With civilization and socio-cultural approaches the article attempts to highlight relations between cities as regional centers, where the national movement grew, with rural areas as the main social base of this movement in the revolutionary days of 1917-1918.

Development of national liberation movements in the countries of Central-Eastern Europe is closely connected to the processes of urbanization, as cities play an extraordinarily important role in societal life. Originality of historical path of Ukraine, make-up of social structure of Ukrainian society, in which peasantry prevailed, make especially actual the problem of research of cities' role in Ukrainian national liberation movement in the context of urban-rural relations.

A special actuality in historical science is acquired by civilization and socio-cultural approaches that give an opportunity to examine events from the point of view of motivation of human activity. The aim of socio-cultural approach is a necessity to explain how human activity is stipulated by cultural, historical, and social factors. And in case of Ukraine, to find out how mental stereotypes that dominated in society at the beginning 20th century, in particular the specific of perception of the Ukrainian village by city, and vice versa, influenced the rates of expansion of Ukrainian national liberation movement, its state-creative potential.

At the beginning 20th century the social-ethnic structure of Ukraine had been formed such a way that Ukrainians presented insignificant part of cities habitants, where administrative, political, economic, cultural and educational life was concentrated, but prevailed in rural locality. Public-political, socio-economic life of Ukraine was examined in the context of binary oppositions: other-national city vs Ukrainian village. Such position generated a deep political, ethnic and social rupture,

a considerable break between the different class-structural elements of society – uppers and lowers, city and village. Consequently, social differences that dissociated peasants from other layers of society served as simultaneously a national barrier between Ukrainians and non-Ukrainians.

Leaders of Central Council put a task to level estrangement between city and village, make city to serve Ukrainian national interests.

Revolutionary events of 1917-1918 testify that estrangement of city from village, socio-cultural abyss between them, and, as a result, insolvency to put right the functioning vertical line of power resulted in the defeat of state-creative efforts of Central Council.

Key words: *Central Council, socio-cultural approach, regional center, national liberation movement, city, village.*

Отримано 14.09.2014 р.

УДК 378 (477) "192": 342.733

О. Комарницький

ФОРМУВАННЯ СТУДЕНТСЬКОГО КОНТИНГЕНТУ ПЕДВИШІВ УСРР (1921-1926 рр.): НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА

О. Комарницький. Формування студентського контингенту педвишів УСРР (1921-1926 рр.): нормативно-правова база. У статті аналізуються нормативно-правові акти органів державної влади, зокрема освітнього відомства, більшовицької партії, які використовувалися під час прийомів студентів до педагогічних вищих навчальних закладів радянської України. Автор зазначає, що в цей період було запроваджено нові принципи та критерії комплектування студентських колективів, за яким вільний вступ до вишів відмінювався, а замість нього набір студентів здійснювався через систему відряджень. За цією системою право вступу до вищих навчальних закладів могли отримати лише особи, які були відряджені на навчання партійними, профспілковими, радянськими та військовими органами. Констатується, що рознарядку складала Укрголовпрофосвіта, яка визначала й закріплювала певні квоти у відсотках для кожного вищезначеного органу. На конкретних прикладах автор ілюструє це положення. У публікації показано процедуру прийому студентів, різні форми вступних випробувань, наводиться перелік документів, необхідних для вступу до вишів, з'ясовано порядок діяльності приймальних комісій. Особлива увага звертається на заповнення спеціальної анкети, у якій вказували соціальне становище батьків, стаж роботи, членство у партії та профспілках, детально описували суспільно-політичну, профспілкову, культурно-освітню діяльність тощо. Автор доводить, що представники влади нерідко самі порушували норми, встановлені ними ж для вступу до вищих навчальних закладів. У статті констатується, що питання прийому до вишів були у полі зору ЦК КП(б)У та підлеглих йому органів. Значна увага приділялася залученню на навчання комуністів. Парторганізації УСРР брали до уваги і циркуляри ЦК РКП(б).